

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-9-73-38>

УДК 81'38

Каламбет Я.І., Приймак Ю.А.

Івано-Франківський національний технічний університет нафти й газу

МЕТАФОРИЧНЕ ПЕРЕНЕСЕННЯ ЯК СПОСІБ ТЕРМІНОУТВОРЕННЯ В НАФТОГАЗОВІЙ ГАЛУЗІ (НА МАТЕРІАЛІ АНГЛІЙСЬКОЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ МОВ)

Анотація. У статті висвітлено особливості наукової метафори, зокрема історію становлення термінів нафтовидобування. Визначено, що лексико-семантичний спосіб термінотворення є найбільш продуктивним для термінів нафтогазової сфери, визначено принципи метафоричного перенесення в терміносистемах англійської та української мов. Зокрема на базі нафтогазової термінології виокремлено тематичні групи метафор, зроблено їх семантичний аналіз, а також визначено найпродуктивніший спосіб за допомогою якого утворені метафори у нафтогазовій сфері у англійській та українській мовах. Розглянуто властивості метафори в системі термінотворення нафтогазової галузі, а також визначено джерела метафоризації. Зроблено висновки щодо термінології нафтогазової галузі утвореної шляхом метафоричного перенесення, вказано який спосіб утворення термінів найбільш широко представлений і розгалужений як в українському, так і в англійському нафтовому дискурсі.

Ключові слова: нафтогазова галузь, термін, термінотворення, терміносистема, метафора, метафоричний перенос.

Yaryna Kalambet, Yuliia Pryimak

Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas

METAPHORICAL TRANSFER AS A METHOD OF TERM FORMATION IN OIL AND GAS INDUSTRY (BASED ON THE ENGLISH AND UKRAINIAN LANGUAGES)

Summary. The study of terminology is one of the urgent tasks of modern linguistic research, especially in the field of technical industry where new words are actively created and old are re-interpreted, as well as interlingual contacts and cognitive processes of term formation are revealed. Oil production terminology, and the entire language system as a whole, is constantly evolving and reflects, to a certain extent, the social and economic phenomena occurring in Ukraine and abroad. Formation of modern terminology of oil and gas industry is due to external means of object nomination (borrowed vocabulary) and internal nominative means, among which are distinguished semantic, morphological, syntactic ways of creating terms. The article summarizes the peculiarities of the scientific metaphor, in particular, the history of term formation of oil and gas production. It is determined that the lexical-semantic method of term formation is the most productive for terms of oil and gas industry. The principles of metaphorical transfer are determined in the terminology of English and Ukrainian languages. Thematic groups of metaphors of oil and gas industry are distinguished, and their semantic analysis is made. The most productive method by which metaphors are created in the oil and gas industry in English and Ukrainian is defined. The characteristics of metaphor in the terminology of oil and gas industry are considered, as well as the sources of metaphORIZATION. The results of the study of the terminology of the oil and gas industry are generalized by metaphorical transference. Conclusions regarding the terminology of the oil and gas industry formed by metaphorical transference have been made. Most widely used method of term formation in Ukrainian and English oil and gas discourse is defined. Consequently, it can be argued that the properties of metaphor in the system of oil and gas termination are universal, since the metaphor in terminology has a cognitive orientation. It is determined that anthropocentric metaphors, namely, metaphors-somatisms, terms-metaphors, on which the physical, mental, social life of man and objects of human life are based are the most productive.

Keywords: oil and gas industry, term, term formation, term system, metaphor, metaphorical transfer.

Постановка проблеми. Вивчення галузевих термінологій є одним із актуальних завдань сучасних лінгвістичних досліджень, оскільки саме в сфері технічних галузей активно створюються нові слова і переосмислюються старі, а також простежуються міжмовні контакти і когнітивні процеси терміноутворення.

Термінологія нафтовидобування, як і вся мовна система в цілому, є в постійній динаміці та відображає в своєму розвитку, певною мірою, соціальні та економічні явища, що відбуваються в Україні і за кордоном. Формування сучасної термінології нафтогазової справи відбувається за рахунок зовнішніх засобів номінації об'єктів (запозичена лексика) і внутрішніх номінативних засобів, серед яких виділяють семантичний, морфологічний, синтаксичний способи творення термінів [5, с. 24].

Історія становлення термінів нафтовидобування тісно пов'язана з історією розвитку нафтової промисловості. США – світова держава, в якій нафтогазова промисловість активно розвивалася і було основною галуззю з моменту відкриття нафти в Oil Creek, районі Тітусвілл, штат Пенсильванія в 1859 році. В Україні нафтовий бум розпочинається в 1980-х роках. Зокрема у 1886 році у Бориславі розпочато буріння свердловин механічним ударним способом, а у кінці XIX ст. свердловинний спосіб видобутку повністю витісняє колодязний. Тому ми вважаємо, що вивчення термінології однієї і тієї ж галузі в різних країнах в порівняльному аспекті видається особливо актуальним.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженню метафори присвячені праці багатьох вчених. Довгий час метафору вважа-

ли винятком у літературній мові та відносили до сфери поезії. Проте, в останні десятиліття, за словами Н.Д. Арутюнової метафора перенеслась з поезії у ті сфери, які звернені до мислення, пізнання, свідомості та концептуальних систем. Метафора стала універсальним інструментом для розуміння мислення і утворення нових понять не тільки в межах однієї культури чи мови, а інструментом для розуміння універсального образу [2, с. 200]. Серед сучасних дослідників метафори слід відзначити В.А. Суровцева, В.Н. Сирова та інших, які вивчають роль метафори в науковому дискурсі. Зокрема, Будаєв Е.В., Кубрякова Е.С., МакКормак Е. вивчають теорію когнітивної метафори. Концептуальну метафору у своїй дисертації досліджували І.В. Бровченко, Н.С. Кудрявцева, Ю.В. Бережанська та ін. Також метафору як процес та результат когнітивної діяльності людини досліджував Х. Ортега-і-Гассет, а також М. Блек та О.О. Балабан досліджували метафору як семантичну універсалію. Беззаперечний внесок у теорію метафори зробили: Д. Лакофф та М. Джонсон (Лакофф Д., Джонсон М. Метафори, якими ми живемо, М. 2004), а також М. Тернер, Д. Фаукконер, В. Гак, В.Н. Телія та інші.

Проте, на нашу думку, *метафоричне перенесення як засіб термінотворення та способи термінотворення в нафтогазовій галузі є не достатньо дослідженими*, що й спонукає нас звернутися до цих проблеми.

Мета статті. Головною метою статті є описати метафоризацію як інструмент для творення термінів, а також визначити які лексеми є найпродуктивнішими для творення термінів нафтогазової галузі в англійській та українській мовах. Результати дослідження можуть бути використані на заняттях з «Технічного перекладу» та з «Практичного перекладу з основної іноземної мови», оскільки знання термінів нафтогазової сфери є важливим для професійної підготовки майбутніх фахівців в галузі технічного перекладу.

Виклад основного матеріалу. Метафори в мові науки сприяють активізації дослідницької думки, що свідчить про важливість когнітивної (або пізнавальної) функції, оскільки метафора, як і наукове знання в цілому, служить для отримання та переробки інформації, дозволяє індивіду вловлювати і вербально висловлювати схожість між різними явищами, використовуючи особливий тип асоціативного мислення, що грає велику роль в науковому пізнанні. Людське мислення має асоціативний характер. Пізнаючи будь-яке явище, предмет, властивість, ми порівнюємо нове з уже відомим нам, знаходимо спільні риси, виділяємо найбільш істотне.

Метафоризація в мові науки – це семантичний процес вибору найменування на основі предметної, признакової або функціональної схожості двох гетерогенних об'єктів. Наукова метафора має суперечливий характер, що полягає в тому, що в процесі термінологічної метафоризації актуалізується як і певна схожість між референтами, оскільки метафора повинна бути зрозуміла, так само як і відмінність, оскільки породжується новий сенс і ступінь схожості та відмінності визначає роль метафори в створенні терміна [4, с. 100].

Процес метафоризації гіпотетично починається з відштовхування нового терміна від загальноновживаного слова, якому передую особливого роду ментальна діяльність фахівця, який шукає потрібне слово в загальноновживаній лексиці. Другий етап – це етап концептуалізації. Він полягає в подальшому формуванні спеціального поняття під впливом повного значення загальноновживаного слова, яке ніби задає модель пізнання об'єкта. Метафора сприяє розгортанню процесу концептуалізації і створення якнайповнішого спеціального (наукового, технічного) поняття досліджуваного об'єкта. Третій етап – це етап закріплення обраної одиниці номінації за новим спеціальним поняттям і утворення двох семантичних планів (відштовхування нового поняття від значення загальноновживаного слова) на тій підставі, що новий сенс назви володіє «автономною спрямованістю» на дійсність. У зв'язку з цим одиниця номінації набуває «самостійну номінаційну цінність» і стає терміном. З цього моменту на нього поширюються всі правила функціонування терміна [4, с. 80].

Результати порівняльного аналізу нафтогазової термінологічної системи української та англійської мов показали, що метафоричне термінотворення є продуктивним способом творення термінів як в українській, так і в англійській мові, при цьому метафоричне перенесення в обох мовах відбувається за однаковими лексико-семантичними моделями.

Лінгвісти встановили, що в технічній термінології через метафору створюються терміни, в основі яких лежать слова, які відносять до людини і навколишнього світу, тобто природного оточення людини [4, с. 120]. Подібного роду тенденція уподібнення спеціальних понять загальноновживаними, пов'язана з людиною, з усіма областями її фізичного, психічного і соціального життя прийнято вважати одним із способів прояву антропоцентризму – сучасного напрямку розвитку лінгвістичної науки. На думку Е.С. Кубрякової, антропоцентризм, як основний принцип дослідження, полягає в тому, що саме людина стає точкою відліку в аналізі явищ, визначаючи його перспективу і кінцеві цілі [3, с. 145]. І.В. Арнольд пояснює явище антропоцентризму як «увага до людського фактора», підкреслюючи при цьому все зростаючий інтерес до антропоцентризму як до нового напрямку досліджень [1, с. 90]. Слід зазначити, що прояв принципу антропоцентризму є однією з основних тенденцій метафоричного утворення англійських термінів у нафтогазовій термінології. Метафоризації піддаються, перш за все, слова, які означають найбільш відомі поняття і предмети з найближчого оточення людини. Такими словами можуть бути назви частин людського тіла, властивості живого організму, сімейні відносини, елементи одягу, посуд, предмети побуту.

Аналіз нашого матеріалу дозволив зробити наступні висновки: по-перше, в основі метафоричного перенесення в обох терміносистемах лежить принцип антропоцентризму, по-друге, в обох мовах серед термінів-метафор можна виділити аналогічні підстави перенесення значення; по-третє, лексико-семантичні групи термінів, утворені шляхом метафоризації, української

та англійської мов збігаються. Таке співпадіння, ймовірно, пов'язано з особливістю когнітивної діяльності індивіда, коли об'єктивну дійсність він пізнає крізь призму свого сприйняття. В процесі утворення термінів шляхом метафоричного перенесення виходить накладення професійної і наївною картин світу фахівця, в результаті чого наукові знання отримують матеріалізацію в лексичних одиницях буденної мови.

У дослідженні ми розглянули триста лексем в англійській та українській нафтогазовій терміносистемі (матеріалом послужив нетехнічний посібник Нормана Хайна «Геологія, розвідання, буріння і добування нафти» для англійських термінів та Енциклопедичний словник морських нафтогазових технологій під загальною редакцією І.А. Франчука для українських термінів), що виникли в результаті метафоризації. Зазначимо, що при цьому в українській терміносистемі 92% термінів утворені шляхом метафоризації лексичних одиниць, що виражають найбільш відомі явища і предмети з найближчого оточення людини, в той час як в англійській терміносистемі – це 65%.

Найпродуктивнішими, як в українській, так і в англійській терміносистемі є метафоризації лексем, об'єднаних семою «побут людини»: (55% в українській терміносистемі і 46% в англійській терміносистемі від загальної кількості термінів-метафор): *підшоша пласта*; *вилка ротора*; *люлька верхового*, *hood* – кришка; ковпак, ковпачок (колони); *muffler* – глушник; шумоглушник; *fillet* – жолоб; кутовий шов; *cradle* – рама фундаменту (для машини); *підвісна платформа* (для ремонтних робіт); *люлька*; лоткова опора (трубопроводу); *санчата* (для кріплення перфоратора на распорной колонці); *door* – зачіпка; *вхідний або вихідний отвір*; люк; *needle* – стрілка приладу, показчик; *brine* – розсіл; соляний розчин; солоня вода; мінералізована вода; насичений мінеральний розчин (для буріння в солях і багаторічномерзлих породах); *liquor* – рідина; розчин; луг; *oil* – нафту (рідкі вуглеводні, одержувані з свердловин, і конденсат, що витягають із природного газу); *drill collar* – муфта обсадної бурової труби; *cap* – трубна головка; *barrel* – барель, барабан) відповідно.

Менш продуктивними в терміносистемах є метафори-соматизми. У українській мові – 12%: *голова вишки*, *тіло свердловини*, *скелет гірської породи*, *кулак гальма*, *ніс черевика*, *нога вишки*, *шийка бурової труби*, *палець* (насоса, вишки), *п'ята турбобура*, *щелепа трубного ключа*, *мова заводнення*, *потилиця лапи долота*, *зуб долота*. В англійській терміносистемі, за нашими даними, метафор-соматизмів набагато менше (4,4%): *arm* – лапа долота; *belly* – потовищення пласта; *finger* – мова заводнення; *breathing diaphragm* – дихаюча діафрагма резервуара; *nipple* – ніпель; патрубок; сполучна трубка; *штуцер*; *gullet* – геол. тріщина нашарування; *huckle* – геол. вершина антикліналі, сідло антикліналі; *retractor* – пристрій для відведення.

В основі 5% українських термінів-метафор лежить фізичне життя людини: *биття колони*, *вдих* (фаза видобутку), *видих* (фаза нагнітання рідини в свердловину), *вік породи*, *період дитинства*, *період юності* (про вік породи), *харчування свердловини* і ін.; і цей принцип

тільки в 2% англійських термінах-метафорах: *attraction* – тяжіння; *baby* – малопотужний (про пласт); *beat* (биття серця) – пульсація, коливання (колони труби); *breather* (живий організм, істота що дихає) – дихальний клапан, резервуар; *automatic feed* – автоматичне харчування; *age* – вік; *ageing* – дисперсійне твердіння, витримування бетону; *cure* – вулканізувати (гуму); *витримувати* (бетон); *термостабілізація*; *tank breathing* – дихання резервуара, вік породи; *infantile stage / infancy* – період дитинства (про вік породи); *feed supply* – харчування свердловини та ін.

У двох мовах, які ми порівнюємо по-різному представлені терміни-метафори, в основі яких лежить психічне життя людини (5% в українській і тільки 0,5% – в англійській терміносистемах): *збудження пласта*, *обурення течії нафти*, *виснаження пласта*, *депресія породи*, *втома породи і ін.*; *backlash* – «мертвий» хід, проміжок; *depression* – впадина; *disturbance* – порушення нормальної роботи; *перешкода*, *перешкоди*; *ill-conditioned* – має параметри, які не відповідають необхідним (про буровий розчин); *не пропрацьований* (про стовбур); *tolerance* – допуск, допустиме відхилення; *проміжок*; *витривалість* та ін.

І навпаки, в українській терміносистемі менше, ніж в англійській, представлені терміни, в основі якого лежить соціальне життя людини (1,7% – в українській, 3,4% – в англійській): *свита*, *онір пласта*; *assembly* – збірка; монтаж; збірна деталь; зібраний вузол; блок; агрегат; *commission* – задача в експлуатацію; *expulsion* – вихлоп; випуск; видалення (повітря, газу); *продавання*; *leader* – ринва; водостічна труба; *promote* – хім. прискорювати реакцію; *union* – з'єднання; сполучна муфта (трубопроводу); *з'єднувати*; *звинчувати труби*; *штуцер*; *патрубок*; *ніпель*, *замок*; *follower* – долото меншого діаметра (при якому триває буріння після проходки під кондуктор); *нажимна втулка сальника*; *кришка поршня*; *independent* – ізолюваний; незакріплений; *місцевий* (про мастило) і ін.

Практично однаково по продуктивності в обох терміносистемах представлені метафори-зоосеміми (4% – в українській, 6% – в англійській): *метелик* (передавальний пристрій); *гусеничний хід*; *хвостовик*, *butterfly* – метелик (передавальний пристрій); *claw* – лапа (луфти).

Метафори-біосеміми становлять 3,2% – в українській та 2,4% – в англійській терміносистемах: *стовбур свердловини*; *гілка трубопроводу* і *bark* (кора дерева) – цементовий шар (металу); *branch* – патрубок, крило складки;

Метафори, в основі яких лексеми, пов'язані з найменуванням зброї та військових термінів складають 5% – в українській та 4% – в англійській терміносистемах: *вторгнення води*, *озброєння долота*, *постріл*, *гільза*, *заряд*, *обстрілювання*, *торпеда*, *стріла прогину труби*; *array* – схема розміщення свердловин; *attack* – корозія; *shoot* – перфорувати (свердловину).

Невелику частку в обох мовах становлять метафори, в основі яких географічні поняття і природні явища (3% в українській і 3,7% в англійській): *гурло свердловини*, *продуктивний горизонт*, *blow* – раптовий викид; *cave* – обвалення породи, каверна.

Однаково в кількісному відношенні в різних мовах представлені метафори, в основі поняття, пов'язані із судноплавством, навігаційним обладнанням, оснащенням (по 3%): **якір** (притосування, що закріплює обсадні труби в свердловині); **щогла** (опорна стійка), (**deck** – кришка (резервуара), **rig** – бурова вишка).

Висновки і пропозиції. Таким чином, можна стверджувати, що властивості метафори в системі термінотворення нафтогазової галузі універсальні, оскільки метафора в тер-

мінології має когнітивну спрямованість. Також універсальними є джерела метафоризації. Очевидно, що за результатами дослідження найбільш широко представлені і розгалужені як в українському, так і в англійському нафтовому дискурсі є лексико-семантичні групи термінів метафор, що мають антропоцентричний характер, а саме, метафори-соматизми, терміни-метафори, в основі яких лежить фізичне, психічне, соціальне життя людини і предмети побуту людини.

Список літератури:

1. Арнольд І.В. Основи наукових досліджень в лінгвістиці : навч. посібник. Москва : Вища школа, 1991. 140 с.
2. Арутюнова Н.Д. Мова і світ людини. Москва : Мови російської культури, 1999. 326 с.
3. Кубрякова Е.С. Еволюція лінгвістичних ідей у другій половині ХХ століття: досвід парадигмального аналізу. *Мова і наука кінця 20 століття*. Москва, 1995. С. 144–238.
4. Прохорова В.Н. Російська термінологія (лексико-семантичне утворення). Москва : Філологічний факультет МГУ ім. М.В. Ломоносова, 1996. 125 с.
5. Татаринів В.А. Загальна термінознавство: енциклопедичний словник. Російське термінологічне товариство РоссТерм. Москва : Московський Ліцей, 2006. 528 с.
6. Енциклопедичний словник морських нафтогазових технологій: (Укр. – рос. – англ.) / заг. ред. І.А. Франчук. Київ : Українська книга, 2003. 320 с.

References:

1. Arnold, I.V. (1991). *Osnovy naukovykh doslidzhen v lnhvistytsi* [Fundamentals of scientific research in linguistics]. Moscow : Higher school. (in Russian)
2. Arutyunova, N.D. (1999). *Mova i svit liudyny* [Language and the world of man]. Moscow : Languages of Russian Culture. (in Russian)
3. Kubriakova, E.S. (1995). *Evoliutsiia lnhvistychnykh idei u druhii polovyni XX stolittia: dosvid paradyhmalnoho analizu* [Evolution of linguistic ideas in the second half of the twentieth century: paradigm analysis experience]. *Mova i nauka kintsia 20 stolittia*. Moscow.
4. Prohorova, V.N. (1996). *Rosiiska terminolohiia (leksyko-semantychnе utvorennia)* [Russian terminology (lexico-semantic formation)]. Moscow : Philology department of MGU named after M.V. Lomonosov.
5. Tatarynov, V.A. (2006). *Zahalna terminoznavstvo: entsyklopedychnyi slovnyk* [General science of terminology: encyclopaedia]. Moscow : Moscow Lycée.
6. Franchuk, I.A. (ed.) (2003). *Entsyklopedychnyi slovnyk morskyykh naftohazovykh tekhnolohii* [Encyclopedic Dictionary of Offshore Oil and Gas Technologies]. Kyiv : Ukrainiska knyha.